

Kalkınma Kuramları ve Turizmin Gelişimi (Development Theories and Tourism Development)**

*Dönüş ÇİÇEK^a , Yaşar SARI^b

^aAnadolu University, Eskişehir Vocational School, Eskişehir/Turkey

^bEskişehir Osmangazi University, Faculty of Tourism, Eskişehir /Turkey

Makale Geçmişi

Gönderim Tarihi:
04.09.2018

Kabul Tarihi: 10.12.2018

Anahtar Kelimeler

Turizm

Kalkınma

Kalkınma kuramları

Öz

İkinci Dünya Savaşı'na kadar gelişmiş ülkelerin sorunlarına dönük çözüm önerileri üretilirken, savaş sonrası dönemde az gelişmiş ülkelerin problemlerine odaklanılmıştır. Kalkınma kuramlarının ortaya çıkışı, savaş sonrası bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin sahip oldukları doğal kaynakları geliştirmek için ekonomistlerden almış oldukları tavsiyelere dayanmaktadır. Doğal kaynak temelli olan turizm, İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze, kalkınma kuramları ile benzer zamanlarda değişiklik göstermiş ve benzer odak noktalarına sahip olmuştur. Literatür incelendiğinde, kalkınma ve turizmin eş zamanlı dönüşümlerden geçtiği ancak, kalkınma ve turizm arasındaki ilişkinin, turizmin ekonomiye olan etkileri açısından incelendiği, kalkınma kuramlarındaki teorik yapılarla ilgili çalışmaların ise sınırlı olduğu görülmüştür. Kalkınma kuramları, kalkınma plan ve stratejilerine temel oluşturan, geniş kapsamlı felsefe olarak tanımlanmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler için kalkınma stratejisi olarak kullanılan turizm, kalkınma kuramlarından etkilenen ve bu kuramların bakış açıları ile şekillenen bir alandır. Dolayısıyla kalkınma kuramlarının anlaşılması, turizmin gelişim sürecinin anlaşılması açısından önemlidir. Bu nedenle çalışmanın konusu kalkınma kuramlarının, gelişim sürecinde turizm uygulamalarını nasıl şekillendirdiğinin değerlendirilmesi olarak belirlenmiş ve bu amaçla ilgili literatür taranmasına dayalı bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda; başarılı bir turizm gelişim sürecinde, batıda üretilen, büyüme merkezli ve ülke dinamiklerini dikkate almayan uygulamaların turizmden beklenen faydayı sağlayamadığı söylenebilir.

Keywords

Tourism

Development

Development theories

Abstract

Until World War II, solution proposals were oriented towards the problems of developed countries, whereas after World War II, the problems of less developed countries have become the focus. The emergence of development theories is based on the advices that the countries which became independent following the war took from economists in order to develop their natural resources. Natural resource based tourism has shown change in coincidence and have shared similar focal points with development theories. Despite their concurrent transformations, the relationship between development and tourism is studied in the body of literature mostly in terms of the economic impacts of tourism. Development theories are defined as comprehensive philosophies that form a basis for development plans and strategies. Tourism, which is used as a development strategy for developing countries, is a field that utilizes and benefits from development theories; because of this, it is important that the development theories are understood for a better understanding of tourism development. Therefore, the subject of this study is specified as the examination of tourism's development process in light of development theories and with this in mind, a conceptual study is conducted based on reviewing the relevant body of literature.

* Sorumlu Yazar.

E-posta: dcicek@anadolu.edu.tr (D. Çiçek)

**Bu çalışma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından 201725A223/2017-1546 nolu proje olarak desteklenen, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilimdalında yazılan, "Bir Kalkınma Modeli Olarak Sakin Şehirlerde Yerel Halkın Turizm Desteği: Ege – Marmara Bölgesi Örneği" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Makale Künyesi: Çiçek, D. & Sarı, Y. (2018). Kalkınma Kuramları ve Turizmin Gelişimi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(4), 993-1015.
DOI: 10.21325/jotags.2018.345

GİRİŞ

Turizm, büyüme ve kalkınma amacıyla yapılan küresel araştırmalarda 1950'lere kadar dikkate alınmamış (Crouch ve Ritchie, 1994), 1950'li yıllardan sonra ülkelerin iktisadi kalkınma amaçlı politika uygulamalarında yerini almaya başlamıştır. Kalkınma çalışmalarında turizmin bir araç olarak ele alındığı bu araştırmalar, Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası gibi organizasyonlarda çalışan, planlamacı ve iktisatçılar tarafından yürütülmüştür (Telfer, 2002: 50). Turizm literatürü incelendiğinde, kalkınma ve turizmin eş zamanlı dönüşümlerden geçtiği ancak, kalkınma ve turizm arasındaki ilişkinin, turizmin ekonomiye olan etkileri açısından incelendiği (Sheldon ve Var, 1984; Olalı ve Timur, 1986; Adem, 1990) görülmüştür. Kalkınma kuramlarındaki teorik yapılarla ilgili çalışmalar değerlendirildiğinde; uluslararası çalışmalara (Lea, 1988; Pearce, 1989; Britton, 1991; Khan, 1997; Telfer, 2002; SantanaTuregano, 2006; Lepp, 2008; Chaperon ve Bramwell, 2013; Harrison, 2015) kıyasla ulusal çalışmaların (Bahar, Özkoç ve Samırkaş, 2014; Roney; 2011) sınırlı olduğu görülmüştür. Oysa gelişmekte olan ülkeler için bir kalkınma stratejisi olarak kullanılan turizm, kalkınma kuramlarından etkilenen ve bu kuramların bakış açıları ile şekillenen bir alandır (Harrison, 2015). Dolayısıyla turizmin gelişim sürecinin anlaşılması açısından kalkınma kuramlarının anlaşılması önemlidir. Bu nedenle çalışmada, kalkınma kuramlarının, gelişim sürecinde turizm uygulamalarını nasıl şekillendirdiği değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın bu yönüyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması tekniğinin tercih edildiği çalışmada öncelikle, kalkınma kavramına yönelik tanımlamalar verilmiş ve tarihsel süreç içerisinde kavramın hangi kavramlarla eşdeğer kullanıldığı aktarılmaya çalışılmıştır. Sonra, turizm literatüründe genel olarak dört başlık altında incelenen (Sharpley, 1999; Telfer, 2002; Roney, 2011; Bahar ve ark., 2014) kalkınma kuramlarına yer verilmiş ve turizmin gelişim sürecindeki uygulamalar bu kuramlar çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

KALKINMA KAVRAMI

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyanın birçok yerinde yaşanan olaylar ekonomik sorunların ön plana çıkmasına neden olmuş, bu durum kalkınma kavramını gündeme taşımıştır. Çok boyutlu ve karmaşık bir yapıya sahip olan kalkınma kavramının tek ve evrensel bir tanımı bulunmamaktadır (Pearce, 1989: 6). Bunun nedeni, kavramın zaman içerisinde toplumsal değişime etki eden unsurların etkililik derecesine göre içerik kazanması ve toplumsal değişimlerin sebep ve sonuçlarını inceleyen disiplin alanlarına (tarih, sosyoloji, iktisat) göre kavrama farklı anlamlar yüklenmesidir (Şenses, 2004). Başkaya (1994: 20), “bazı kavramların ne kadar sık kullanılırsa kullanılsın içeriğiyle ilgilenilmediği, veri olarak kabul edildiği, bu nedenle de kavrama yüklenen anlamların da her zaman herkes için aynı olmayacağını” belirterek kalkınma kavramını da bu tür kavramlara benzetmektedir. Literatür incelendiğinde, kavramın değişik araştırmacılar tarafından farklı yönlerine dikkat çekildiği ve bu bağlamda tanımlamalar yapıldığı görülmektedir.

Kalkınma kavramını merkezi bir tema olarak ele alan ve ekonomik açıdan tanımlayan Marks, değişen ekonomik sürecin sosyal yapıyı değiştirdiğini, dolayısıyla ekonomik yapıdaki bir değişimin, toplumsal yapıda da bir değişime neden olduğunu analitik bir şekilde göstermeye çalışmıştır. Bu bağlamda ekonomi, toplumsal değişimin olumlu veya olumsuz yönünü belirleyen bir faktördür ve bu değişimler dışardan müdahaleyle aniden ortaya çıkış değil, bir

birikimin sonucudur (Yavioğlu, 2002: 62). Kavramı ekonomik açıdan tanımlayan bir diğer araştırmacı Flammang'tır. Yazar kavramı, "daha fazla çıktı, teknik ve kuramsal yapıdaki değişmeleri kapsayan durum" olarak tanımlamakta ve kalkınmanın niteliksel yönüne vurgu yapmaktadır (Flammang, 1979). Kalkınmanın bölgesellik yönüne dikkati çeken Perry'e (1999) göre kalkınma, "bir ülkenin sınırları büyüklüğündeki bir alanı kapsayabilen veya sadece bir şehrin alanıyla sınırlandırılabilen belirli bir coğrafi alanın ekonomisinin geliştirilmesini içeren planlanmış girişimlerdir".

Seers (1969), kalkınma kavramının içeriğini tartıştığı *Kalkınmanın Anlamı* adlı esrinde, kavramın merkezinde insanın yer alması gerektiğine dikkat çekmekte, kalkınmayı "insan kişiliğinin gerçekleştirilmesi için gerekli koşulların oluşturulmasıdır" şeklinde tanımlamaktadır (aktaran: Han ve Kaya, 1999: 305). Kalkınma tanımlamasında özgürlükler üzerinde yoğunlaşan Sen (1999), insan hayatının kalkınmanın merkezinde olması gerektiğini öne sürmektedir.

Birleřmiř Milletler Kalkınma Programı (2013), daha fazla sečenek, daha fazla özgürlük ve anlamlı bir katılım için fırsat sunarak kalkınmayı nesiller boyunca iyileştirme olarak görmektedir. Kalkınma kavramını bir süreç olarak değerlendirilmesi gerekliliğine dikkat çeken Dulupçu'ya (2002) göre kalkınma, ülkelerin ulaşmak için çaba harcadıkları bir amaç ve aynı zamanda bir süreçtir. Yaviođlu (2002: 66) bu sürecin sadece ekonomik boyutlarla sınırlanmayan, toplumu; sosyolojik, psikolojik ve politik tüm boyutları ile kuşatan karmaşık bir yapı olduğuna dikkat çekmektedir. Kalkınmanın insanlık adına toplumun yüksek kültür ürünleri üretebilmesi için gerçekleştirilmesi gereken bir süreç olduğuna vurgu yapan Han (2004) kalkınmayı, "gelişmiş bir toplumda ekonomik, sosyal, kültürel yapının değerştirilmesi ve yenileştirilmesidir" şeklinde tanımlamaktadır. Kavramı yaşam kalitesinin arttırılması ile ilişkilendiren Kaynak (2009: 63) ise kalkınmayı "bir ülkenin üretim yapısının yüksek katma değerli ürünler üretecek biçimde dönüştürülmesi ve ortaya çıkan ürünün o toplumu oluşturan gelir grupları arasında adaletli bir şekilde dağıtılarak yaşam standartlarının yükseltilmesi" şeklinde tanımlamaktadır.

Türk Dil Kurumu İktisat Terimleri Sözlüğü'nde kalkınma, "bir ekonomide halkın değer yargıları, dünya görüşü ile tüketim ve davranış kalıplarındaki değerimleri içerecek biçimde, toplumsal ve kurumsal yapıda dönüşüme yol açan büyüme" olarak tanımlanmaktadır (<http://www.tdk.gov.tr>, 2016). Günümüzde kalkınmanın, kendi kendine sürdürülebilir büyüme, üretim biçiminde yapısal değerme, teknolojik yenilik, sosyal (doğum oranı, temiz içme suyuna erişim, vb.), kültürel (okullaşma oranı, sanat faaliyetleri vb.), siyasal ve kurumsal yenileşme ve insanların yaşam koşullarında yaygın iyileşme gibi temel unsurları kapsadığı konusunda görüş birliği bulunmaktadır (Şenses, 2004: 13).

Kalkınma kavramı ile ilgili tanımlar incelendiğinde, kavramın merkezinde temel olarak ekonomik gelişim ve insan yaşamının iyileştirilmesinin yer aldığı görülmektedir. Bařka bir ifadeyle kavram, sadece ekonomide değil, aynı zamanda insan yaşamında da iyileştirmeleri hedeflemektedir. Bu bağlamda kalkınma kavramının; ilk zamanlarda "ekonomik büyüme" anlamına geldiği, sonra "sosyal refah" içeriği kazandığı, günümüzde ise "yaşam kalitesi" ile ilişkilendirildiği söylenebilir (Bařkaya, 1994:19). Dolaysıyla başlangıçta "ilerleme", "modernleşme", gibi kendine yakın anlamlar taşıyan kavramlarla iç içe gečen ve onların yerine kullanılan kalkınma kavramının kapsamı, sonraki

yıllarda “büyüme”, “yapısal değişim”, “sürdürülebilir kalkınma” ve “insani kalkınma” şeklinde genişlemiştir (Başkaya, 1994; Mihçı, 1996; Yavilioğlu, 2002; Kaynak, 2009).

Türkiye 1963 yılında Planlı Kalkınma Dönemi’ne girmiş, Beş Yıllık Kalkınma Planlarında ve Devlet Planlama Teşkilatı’nın (DPT) ilgili metinlerinde, kalkınmanın sadece bir ekonomik büyüme değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir gelişme olduğu vurgulanmıştır. Kongar (1998) bu vurgunun temel nedeninin, Türk Dili’nin bu konuda farklı bir kavramı üretebilmiş olmasından kaynaklanabileceğini belirtmektedir. Bilindiği gibi, İngilizce *growth* kelimesi “ekonomik büyüme” anlamına gelirken, *development* kelimesi, işin toplumsal ve kültürel boyutunu da vurgulayan “gelişme” anlamında kullanılmaktadır. Bu nedenle İngilizce’de, kalkınmanın tanımlanması için bu iki terim birlikte (*growth and development*) kullanılmaktadır. Oysa Türkçe “kalkınma” kavramı, İngilizce’deki her iki kavramı birden içermekte, tek bir kelime ile her iki süreç de ifade edilmektedir. Bu konuda Çakılcıoğlu (2013), Türkiye’deki tüm kalkınma literatüründe, kalkınmanın sadece ekonomik büyüme değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel gelişme olduğu teması etrafında odaklandığına dikkat çekmektedir.

KALKINMA KURAMLARI VE TURİZM

Savaş sonrası bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin sahip oldukları doğal kaynaklarını geliştirmek için ekonomistlerden almış oldukları tavsiyeler neticesinde ortaya çıkan kalkınma kuramlarıyla ilgili yaklaşımlar, farklı açılardan değerlendirilmeye çalışılmış ve farklı sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu sınıflandırmadan bazıları kullandıkları ölçütler bakımından aynı kuramın içinde yer alırken, bazıları da farklı bakış açıları ile başka sınıflandırmanın içerisinde yer almışlardır. Bu çalışmada turizm literatüründe genel olarak dört başlık altında incelenen (Sharpley, 1999; Telfer, 2002; Roney, 2011; Bahar ve ark., 2014) kalkınma kuramlarına yer verilmiştir.

Modernleşme Kuramı ve Turizm

Modernleşme, batılı toplum bilimciler tarafından, gelişmekte olan toplumların, batı toplumlarına benzer aşamalardan geçecekleri anlayışından oluşturulmuş bir kavramdır (Kongar, 1996) ve modernliğe doğru yaşanan süreci niteler. Modernlik ise, 17. ve 18. yüzyıllarda Batı Avrupa’da başlayan, esas şekline Kuzey Amerika’da rastlanılan ve o zamandan günümüze batı dışı dünyaya yayılan ya da dayatılan bir toplum biçimidir (Poole, 1993).

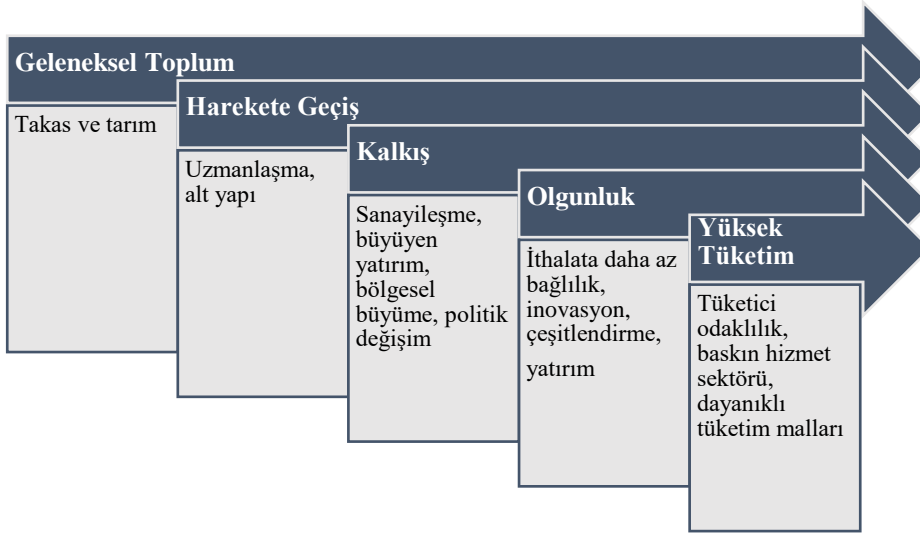
Batı dışı toplumların kalkınmaları ile ilgilenen çalışmalara iktisatçıların yanı sıra sosyolog, antropolog ve siyaset bilimcilerin de ilgi duymaya başlaması, modernleşme kuramı olarak adlandırılan, 1950’li ve 60’lı yılların hâkim bakış açısını oluşturan kuramsal bir çerçevenin oluşmasına neden olmuştur (Yıldırım, 2014). Batı uygarlığının dışındaki toplumlarda meydana gelen değişimleri açıklamaya yönelik olan bu kurama göre; özgürlük sağlayan ve ilerlemeci bir güç olan sanayileşme batıda gerçekleşmiştir. Dolayısıyla modernleşmek isteyen toplumlar, batıdaki toplumsal kurumları, siyasal örgütlenmeyi ve teknolojiyi hedef alarak benimsemeli ve onların geçtiği yollardan ilerlemelidir (Hopper, 2012: 30). Başka bir ifadeyle modernleşme batılılaşma ile eş anlamlı olarak ele alınmaktadır.

Modernleşme kuramı, modernleşme sürecinin evrenselliği vurgusundan hareketle, Batı dışında kalan toplumların bu sürece katılmasının şu ya da bu biçimde, mümkün olduğunu varsayar. Kuram, Batı’nın izlediği tarihsel seyri, inceleme nesnesi olarak aldığı toplumlara izlenmesi gereken bir model olarak sunar (Yıldırım, 2014). Kurama göre

sorun, az gelişmiş ülkelerin iç yapısında gizlidir ve bu yapıyı ancak sanayileşmiş ülkelerin yardımı kırabilir (Akdemir, 2017). Bunun için geleneksel toplumların kalkınmasına engel oluşturan değer ve normlar değiştirilmelidir. Bu engeller ortadan kaldırıldığı ya da en az seviyeye düşürüldüğü zaman ekonomik büyüme, dolayısıyla modernleşme sağlanabilir. Bu müdahaleci yaklaşım kalkınmayı, kalkınma planları üzerinde yabancı yatırımlarla iş birliği yapan reformist devletler olarak görmektedir (Brohman, 1996).

Az gelişmişliği kapitalist gelişim sürecinin doğal bir parçası olarak kabul eden ve sanayileşmenin zamanla modernliğin simgesi haline geldiğini vurgulayan Rostow (1980:18), *İktisadi Gelişmenin Merhaleleri* adlı eserinde, toplumsal gelişimi beş aşamaya ayırır. Evrensel modernleşme sürecinin olduğu varsayımına dayanan bu aşamalar; geleneksel toplum, kalkışa hazırlık, kalkış, olgunluk ve yüksek tüketim şeklindedir (Şekil 1).

Şekil 1: Ekonomik Büyümenin Aşamaları (Rostow, 1980: 18)

Birinci aşamada durağan olduğu kabul edilen toplumlar gelenekseldir ve tarıma dayalı ekonomiye sahiptir. Bu toplumlar ancak batılı toplumların geçtiği sanayileşme sürecini takip ederek, son aşamada onlar gibi bir kitlesel tüketim toplumuna dönüşebilirler. Her bir aşama kendi ekonomik, toplumsal ve siyasal özellikleri içinde barındırır. Kalkınmanın başlaması için ön şartlar ikinci aşama olan harekete geçiş aşamasında hazırlanmaktadır. Rostow'un (1980) üzerinde en fazla durduğu aşama olan kalkış aşaması, kendi kendini besleyen kalkınmanın başlangıcıdır. Kalkışı başlatan etkenler; siyasal bir devrim, buharlı makineler kadar etkili sonuçlar doğuracak buluşlar veya uluslararası ticarete ortaya çıkan lehte sayılabilecek denge değişiklikleri olabilir (Akdemir, 2017). Bu aşamada iktisadi gelişimini tamamlayan güçler topluma hâkimdir, kalkınma normal seyrindedir, kârlar tekrar yatırıma dönüşerek geometrik getiri sağlar, siyasal alanda ise iktisadi modernleşmeye inanan siyasi bir grup iktidara gelir. Kalkış aşamasında yatırım ve tasarruf hızı milli gelirin % 10'unun üstüne çıkar. Modern teknolojinin her alana yayıldığı, uzun ve kuvvetli bir kalkınma dönemine girildiği aşama olgunluk aşamasıdır. Bu aşamada, ekonomi uluslararası hale gelir, ithalat ve ihracat artar, milli gelirin % 10-20'si yatırıma giderken, gelir artışı nüfus artışının önüne geçer. Son aşama olan kitle tüketimi aşaması ise ekonominin ağırlıklı olarak tüketim mal ve hizmetlerine kaydığı, toplumun arzdan çok talep ve refahla ilgilenmeye başladığı aşamadır (Rostow, 1980).

Modernleşme, gelişmekte olan ülkelerde yapılan birçok turizm çalışmasının gizli temelini oluşturmaktadır. Bu kuram çerçevesinde turizm, teknoloji transferi, istihdam artışı, döviz girişi, gelişen sermaye ve batı değerleri ile daha modern yaşamın teşviki için bir kalkınma stratejisi olarak tanıtılmıştır. 1963 yılında uluslararası seyahat ve turizm üzerine yapılmış Birleşmiş Milletler Konferansı'nda, modernleşme kuramına göre devletlerin ekonomik planlar ve ticari anlaşmalar bakımından turizme daha fazla özen göstermeleri gerektiği vurgulanmıştır (Telfer, 2002: 52). Bu bağlamda turizm ve modernleşme kuramı arasında kuvvetli bağlantılar bulunmaktadır. Örneğin, turizm, istihdam ve gelir meydana getirerek ekonomik büyümeyi sağlayacak ve öncü turizm merkezlerinin çoğalmasıyla ekonomik faydaların gelişmiş bölgelerden az gelişmiş bölgelere yayılarak, bu bölgelerin de gelişmesine katkıda bulunacaktır (Olalı ve Timur, 1988). Başka bir ifadeyle bu ülkeler için turizm sadece sermaye ve teknik bilgi artışına değil, aynı zamanda kalkınmanın ön koşulu olan modern değerlerin yaygınlaşmasına neden olacak, tarım toplumundan sanayi veya hizmet sektörünün ağırlık kazandığı modern topluma dönüşüm sürecinde turizm katalizör rolü üstlenecektir (Roney, 2011: 63).

Türkiye 1950'li yıllarda tüm dünyaya, özellikle de Batı'ya, ülkeyi çağdaş bir ülke olarak tanıtmak amacıyla turizmi kullanmış ve bu yıllarda turizm, gelirler kaleminde ihracat sektörü olarak geliştirilmeye çalışılmıştır. Devlet, hem üretici, hem yatırımcı hem de düzenleyici olarak devreye girmiş ve aktif bir rol üstlenmiştir. Turizm alanında yapılacak yatırımların teşviki için 1950'de, 5647 sayılı *Turizm Müesseselerini Teşvik Kanunu* çıkarılmış, aynı yıl *Türkiye Emlak Kredi Bankası*'nda 1.000.000 TL'lik kredi fonu oluşturulmuştur. Turizm sektörünün finansman ihtiyacının karşılanması amacıyla 1953 yılında, 6086 sayılı *Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu* yürürlüğe girmiş, 1955 yılında *Turizm Bankası* kurulmuştur. 1957 yılında ise *Basın Yayın ve Turizm Vekâleti* adıyla *Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü*, Bakanlık seviyesine taşınmıştır (Yıldız, 2011). Turizm ve kalkınma konusunu inceleyen araştırmacılara (Bahar ve ark., 2014: 268) göre, Türkiye için Cumhuriyetin ilan edildiği yıllar sektörün "geleneksel toplum" aşaması, Türk turizmi için atılım dönemi olarak kabul edilen 1980'li yılların ortası sektörün "kalkış" aşaması olarak değerlendirilmektedir.

Turizm üzerine yapılan az sayıda akademik çalışma (Sharpley, 2001; Andriotis, 2003) modernleşme bakış açısını kullanmıştır. Bu bağlamda Aramberri (2010), kitle turizmini modernleşmenin öncüsü olarak savunmuştur. Modern kuramcılar turizmde yabancı yatırımların ekonomiyi yeniden canlandıracağını ve ödeme dengesine yardımcı olacağını öne sürmüştür. Oysa uygulamalar, öne sürülen bu iyileştirmelerin yaşanmadığını göstermiştir. Bunun en güzel örneği, turizmin geliştiği; Karayipler, Güney Amerika, Asya ve Afrika'daki bazı ülkelerdir. Khan (1997) çok fazla turist almasına rağmen, bu ülkelerde fakirliğin, ekonomik eşitsizliğin, kültürel ve toplumsal tahribatın varlığından söz eder. Dolayısıyla bu kuramın hâkim olduğu dönem de temel soru, turizmin gelişmekte olan ülkelere alternatif bir kalkınma seçeneği sunup sunmadığı olmuştur (Kadt, 1979; Khan, 1997; Somuncu, 2006).

Turizm uygulamalarında sosyal uyum ve ortak girişimler yerine, ekonomik büyüme üzerinde odaklanan müdahalelerin bölgede var olan problemleri arttırabildiği bilinmektedir. Bu bağlamda modernleşme kuramı değerlendirildiğinde; odak noktasının sürdürülebilirlikten ziyade ekonomi olduğu, gelişen turizm faaliyetlerinin daha az çevre dostu olduğu ve turizm planlarının yukarıdan aşağıya yapıldığı söylenebilir (Telfer, 2002: 52). Bu durumun turizm destinasyonlarına yansımaları uzun vadede olumsuz olmuştur. Örneğin, Türkiye'de 1960'lı yıllardan itibaren,

turizm teşviklerinin artmasıyla turizm gelişme sürecine giren Marmaris, bilinçsiz ve hızlı yapılanmaların sonucunda günümüzde, beton yığını haline gelmiştir (Yılmaz, 2008). Turizm, batılı ülkelerden sermaye, teknoloji, uzmanlık ve batılı değerlerin transfer edildiği bir modernleşme şekli olmasına rağmen, uygulamada modernleşme kuramı ışığında, turizm ağırlıklı politikalarla kalkınmaya çalışan ülkelerin beklenen faydayı sağlayamadıkları görülmüştür. Bunun nedeni ise birçok konuda Batı'ya olan bağımlılık ile açıklanmıştır (Harrison, 1992:10).

Bağımlılık Kuramı ve Turizm

Yeni bir yaklaşımın ortaya çıkması, bir önceki yaklaşımın olumsuz özelliklerine olan tepkinin sonucudur. 1970'lerin ortalarında modernleşme kuramı baskın bakış açısını oluşturmuş fakat, özellikle bağımlılık kuramcıları tarafından eleştirilmiştir (Harrison, 2015:57). Bağımlılık kuramı, modernleşme kuramına ve Latin Amerika'da sürdürülen gelişme politikalarına bir tepki sonucu, az gelişmişlik sorununa çevre ülkelerin cephesinden bir bakış olarak doğmuştur. Yapısalcılık ve Marksizm olmak üzere iki kaynaktan beslenen bağımlılık okulu çevresinde iki farklı yaklaşım belirlemiştir. Birinci grup, uluslararası ilişkilere ek olarak, bağımlı toplumların dinamiklerinin belirlemede yerel ilişkilerin rolünü vurgularken, diğer grup sadece uluslararası ilişkileri dikkate alarak bağımlılık olgusunu açıklamaya çalışmıştır (Akdemir, 2017).

Az gelişmişlik kuramı olarak da bilinen bağımlılık kuramına göre dünya, merkez ve çevre ülkeleri olarak ikiye ayrılmaktadır (Frank, 1967). Merkezde gelişmiş ve modern ülkeler yer alırken, bu ülkelere bağımlı olarak yaşayan az gelişmiş ülkeler çevreyi temsil etmektedir. Modernleşme kuramında iddia edilenin aksine, az gelişmişlik kapitalizmden önce gelen bir gerilik durumu değil, aksine kapitalizmin gelişmesinin bir sonucudur. Kapitalist ekonomi anlayışı, kendi ekonomik ve siyasal gücünün devamını sağlayabilmek için çevre ekonomileri açısından yeni bağımlılıklar üretmektedir. Bu sistem içerisinde çevrede yer alan ülkelerin rolü, merkezdeki sanayileşmiş ülkelere ucuz hammadde ve gıda sağlamaktır. Batı merkezli sermayenin, teknolojinin ve değerlerin çevreye doğru yayılması, savunulananın aksine bu ülkelerin kaynaklarının tüketilmesine ve giderek merkeze daha fazla bağımlı olmasına yol açmaktadır (Britton, 1989; Mbaiwa, 2005; Chaperon ve Bramwell 2013). Bu bağımlılığın yoğun bir şekilde hissedildiği sektörlerden biri de turizm sektörüdür. Lea (1988) bağımlılığın nedeni, turizm endüstrisinin organizasyonuna ve az gelişmiş ülke ekonomilerinin yapısına bağlamaktadır. Bağımlılık ilişkisi bir taraftan batılı tüketim kalıplarının getirdiği ürün ve hizmetlerin karşılanması noktasında ortaya çıkarken, diğer taraftan büyük çokuluslu şirketlerin uluslararası turizm endüstrisindeki hâkimiyetinden kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşıma göre turizm, gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasındaki açığı kapamaktan ziyade daha da genişletmektedir.

Modernleşme kuramı üzerine yapılan az sayıdaki akademik araştırmanın aksine, bağımlılık kuramı özellikle turizmin olumsuz etkileri ile ilişkilendirilerek birçok yazar tarafından incelenmiştir (Britton, 1989; Khan, 1997; Santana Turegano, 2006; Chaperon ve Bramwell, 2013; Harrison, 2015). Bu kuram çerçevesinde çalışan yazarlara göre, bağımlılık ilişkisinin şiddeti ülkede sunulan turizm hizmetinin türüne ve niteliğine göre değişmekte, özellikle paket tur-her şey dâhil sistemlerde bağımlılık en üst noktaya çıkmaktadır (Soyak, 2010).

Bağımlılık kuramına dayalı kitle turizminin etkilerinin incelenmesi ile ilgili çalışmalar bazı ilginç bulgular ortaya çıkarmıştır. Az gelişmiş ülkelerde kitle turizminin gelişmesinin yerel ekonomiyi; iş fırsatları sunarak, yaşam

standartlarını yükselterek, eğitim fırsatları vererek ve altyapıyı güçlendirerek geliştirdiğini ileri süren modernleşme kuramcılarının aksine bağımlılık kuramcıları, bu tür bir gelişimi ev sahibi ülkeler için kendi kendine üretme yolunda bir gelişim olarak değil, daha çok kapitalist turizm yaratan ülkelerin yararına bir gelişim olarak görmektedir (Soyak, 2010; Bahar ve ark., 2014). Böyle bir beyanın sürdürülmesine yardımcı olan şey ise turizmin düşük ücretli ve mevsimlik istihdam sağlama özelliğidir.

Harrison (2015: 54), bu bölgelerin gelişmiş ülke ortaklarına ekonomik, sosyal, kültürel veya politik olarak bağımlı olduğuna dikkat çekmekte ve özellikle pazarlık yapma gücünü kullanan uluslararası şirketlerin, tur operatörlerinin ve otel gruplarının küçük ortakların karlarını en aza indirdiğini belirtmektedir. Yazar ayrıca, ülkelere iade edilen turizm gelirleri, yönetim sözleşmeleri ve *franchiselar* için yapılan ödemeler, otel inşaatları veya verilecek hizmetlerin ithalatıyla oluşan sızıntılar gibi sebeplerle gelişmekte olan ülkelerin sömürüldüğünü ifade etmektedir.

Turizmin siyasi ekonomisini inceleyen ilk kişiler arasında yer alan Britton (1982), turizmin, gelişmekte olan ülkelerin batılı ülkelerin ekonomisiyle bütünleşmesini sağladığını ancak, bu ülkelerin kaynaklarının batı tarafından sömürüldüğünü belirtmektedir. Yazar, klasik bir bağımlılık çizgisi takip ederek Pasifik Adaları üzerine odaklanmış ve uluslararası şirketlerin güçlü bir şekilde var olduğunda, yerli seçkin insanların ve yabancıların turizmin esas yararlanıcıları olduklarını belirtmiştir. Bu durum turizm bölgesinde ülke açısından en uç noktada, Anklav Turizm¹ olarak tanımlanan turizm çeşidine yol açmıştır (Bahar ve ark., 2014; Soyak, 2010). Türkiye’de de kendini hissettiren bu turizmde turistler, neredeyse her şeyin ödemesi turist gönderen ülkede tamamlandığından, Anklav tatil köylerinin içinde kalmakta dolayısıyla neredeyse destinasyonu hiç görmemekte, tur paketine dâhil edilmeyen ürünler için harcama yapmadan ülkelere dönmektedirler. Bu durumda gidiş dönüş uçak bileti dışındaki harcamalar, turistlerin geldikleri ülkede kalıp gittikleri ülkeye yansımamaktadır (Anderson, 2011).

Bağımlılık, emek üzerinde de etkili olmaktadır. Turizmde yönetim kademesindeki görevlerin genellikle yurtdışından gelen kadrolara verilmesi, ancak yarı vasıflı ve vasıfsız işler olarak adlandırılan işlerin yerli nüfus tarafından üstlenilmesi, yerel halk ile yabancılar arasında değişik sorunlara neden olabilmektedir (Samy, 1975). Bu bağlamda, söylenenlerin aksine, turizm yerel halka istihdam sağlama konusunda yetersiz kalmaktadır. Türkiye ekonomisi üzerine gerçekleştirilen bir çalışma da (Diamond, 1977), turizm endüstrisinin emek-yoğun olmasına rağmen, verimlilik artışının ağırlıklı sermaye yoğun nitelikte olduğu ileri sürülmektedir. Bir başka çalışmada, Mısır’da ülkenin en büyük istihdamını turizm sektörü sağlamasına rağmen, bu istihdamın, yapılan işin niteliği göz önünde bulundurulduğunda, çok da nitelikli ve kalıcı olmadığı belirtilmektedir (Güngör, 2014). Bu sonuçlar, turizmin istihdam oluşturmada uzun vadede etkin bir araç olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Bağımlılığın bir diğer şekli ülkelerin ağır borç altına girmeleridir. Savaş sonrası turizmin gelişimi sırasında, bağımsızlığını yeni kazanmış çok sayıda devlet, ülkelerini modernleştirmek ve ekonomik öz yeterlilik sağlamak adına, yerli otel zincirlerinin oluşturulması da dâhil olmak üzere, devlet kaynaklı turizm gelişimini benimsemiştir.

---

¹ Bağımlılık kuramcılarının göre Anklav Turizm, yabancı turistlerin gereksinimi olan tüm turizm mal ve hizmetlerinin, coğrafi olarak yalıtılmış ve kapatılmış resortlarda karşılandığı turizm tipini tanımlamaktadır.

Örneğin, Tunus'ta konaklama tesislerinin % 40'ı 1960-1965 yılları arasında devlet kaynaklarıyla inşa edilmiş, ancak bu ülkelerin pek çoğu geniş kapsamlı turizm projeleri için uluslararası kredi kuruluşlarından borç almak zorunda kalmıştır (Telfer, 2002: 54). Türkiye'de Antalya bölgesinin bir turizm merkezi olarak geliştirilmesi projesi, Dünya Bankası tarafından verilen kredilerle desteklenmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerde turizm yatırımı için gereken büyük miktarda sermaye, deneyim ve bilgi birikimi dışarıdan ithal edilmektedir. Yabancıların sahibi olduğu otel ve restoran zincirlerinin sayılarının hızla artması bu duruma verilebilecek en iyi örneklerdir (Khan, 1997: 989). Türkiye'de özellikle 1990'ların sonralarından itibaren Akdeniz ve Ege Bölgeleri'de yabancı turizme hizmet veren birçok işletme böyle bir bağımlılık ilişkisinin "pasif aktörü" olmuş dolayısıyla bu bölgelerde turizmin olumsuz etkileri (sızıntılar, düşük ücretli çalışma, mevsimlik istihdam vb.) yoğun bir biçimde hissedilir olmuştur (Soyak, 2010).

Bağımlılık kuramı, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında eşit olmayan ilişkileri ortaya koyması açısından yararlı olmasına rağmen, mevcut dünya ekonomik düzenine fonksiyonel olan bir alternatif düzen oluşturmakta başarısız kalmaktadır (Öztürk, 2015: 135). Diğer taraftan turizm açısından bağımlı kalkınmanın, kendi kendine yeterlilikle karşılaştırıldığında, küçük ada ülkeleri için daha tercih edilebilir ve sürdürülebilir olma ihtimalinin daha yüksek olduğu da ileri sürülmektedir (Santana Turegano, 2006; Bertram, 1986). Bağımlılık kuramı ile turizm arasındaki ilişkiyi inceleyen Bertram (1986), küçük ölçekli alternatif turizmin her koşulda sürdürülebilir, büyük ölçekli turizmin ise sürdürülemez olduğunu düşünmenin her zaman geçerli olmayacağını belirtmekte, bölgeye özel uygulamaların hesaba katılmasının gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda tatil köyü gibi büyük ölçekli turizm girişimlerinden, geçmişte ithal ürünler ve iş gücüne bağlı olmalarına rağmen, uygun olan durumlarda yerel ürün ve işgücünün kullanımını zorunlu kılan sürdürülebilir politikalarla yerel fayda sağlanabilir (Timothy ve Ioannides, 2002). Örneğin, Endonezya'daki gıda üretimi ve dört yıldızlı bir otel arasındaki bağlantıların incelendiği bir çalışmada (Telfer ve Wall, 1996), sürdürülebilir politikaların uygulanabildiğine dikkat çekilmiştir. Söz konusu çalışma sonucunda; yerli üreticiler ve tatil köyleri arasındaki kurumsal anlaşmalarla, işletmelerin sebze ve balık gibi ihtiyaçları yerel tedarikçilerden sağlanarak yerele katkı sağladığı böylece ilişkilerin karşılıklı kazançla sonuçlandığı tesbit edilmiştir. Bu tür uygulamalar, gelişmekte olan ülkeler ve yabancı tedarikçiler arasında uzun süredir mevcut olan bağımlılık ilişkisinin değişmesine katkıda bulunabilir, sektör ve yerli nüfus arasındaki ilişkileri olası çatışmalardan kurtarabilir.

Neoliberal Ekonomi ve Turizm

Kalkınma kuramları 1980 sonrası dönemde kapsamlı bir şekilde kendisini devletin yeniden yapılandırılmasında göstermiştir. İthal ikameci sanayi modeli ve Keynesçi politikaların 1970'lerin sonlarına doğru çöküşe geçmesiyle ortaya çıkan neoliberalizm (Clarke, 2005: 58), hem toplumsal hem de bireysel özgürlüğün artması, özel mülkiyet hakları, girişimcilik ve serbest piyasa mantığına bağlıdır. Bu mantığın sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için; kamu malları ve hizmetlerinin özelleştirilmesine, devletin sermaye üzerindeki denetiminin azaltılmasına ve yabancı sermayenin önünün açılmasına gerek vardır (Geniş ve Çelik, 2012: 5). Neoliberal kurama göre, devletin ürettiği

hizmetler rekabete kapalı, pahalı ve kalitesizdir. O halde bu hizmet alanlarında kaliteyi yükseltmek, fiyatları düşürmek için özel sektör devreye girmeli ve rekabete açılmalıdır (Yıldız, 2008: 17).

1970'lerin ikinci yarısından günümüze dünya genelinde uygulanan neoliberal politikaların uluslararası alandaki temsilcileri, Dünya Bankası (DB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF)'dur. Bu kuruluşların geliştirmekte olan ülkeleri, yapısal uyum programlarıyla sisteme entegre etme çalışmaları, bu ülkelerin nerdeyse tüm kaynaklarının uluslararası sermayenin mülkiyetine geçmesine sebep olmuştur. Neoliberal ekonomi kuramına göre rekabetçi ihracat ve Yapısal Uyum Kredileri Programlarının (*SALP- Structural Adjustment Lending Programmes*) kullanımı önemlidir. Temel önceliği devlet harcamalarını kısmak olan bu programlar, devlet ekonomiden elini çektiği takdirde, piyasa güçlerinin daha iyi işleyip ekonomiyi yeniden dengeye kavuşturacağı varsayımına dayanmaktadır. Bu bağlamda devlet; çalışanlarının sayısını azaltmalı, varlıklarını özel şirketlere satmalı, yabancı yatırıma izin vermek için ekonomi serbestleştirilmelidir. Literatürde, uygulanan yapısal dönüşüm programının turizmin gelişimine ne kadar katkıda bulunduğu konusunda çok az çalışma olmakla birlikte, yapılan sınırlı sayıdaki araştırma sonuçları, verilen kredilerin merkezdeki ülkelere bağımlılığı arttırdığı yönündedir (Roney, 2011: 66).

1980 sonrası hızlanan neoliberal dönüşümle birlikte imalat sektörünün kârı düşerken, hizmet sektörü daha kârlı hale gelmeye başlamıştır. Sanayisizleşme eğilimi olarak da kavramsallaştırılan bu süreçte, hizmet sektörü (finans, sigorta, inşaat, turizm) sermayenin yeni limanları olmuştur (Tut, 2013). Neoliberal ekonomi kuramı çerçevesinde turizm, kalkınma seçeneği olmaktan çok, küresel ekonomiye açılan bir kapı olarak değerlendirilmiştir (Aykaç, 2009: 14). Başka bir ifadeyle, sektörün üçüncül sektörler için görünmez bir ihracat endüstrisi olarak değerlendirilmesi, 1980 ve 1990'lı yıllarda neoliberal ekonomik kuramın ve turizm çalışmalarının uluslararası pazarlara ve rekabetçi ihracata odaklanmasının nedenidir. Kitle turizminin gelişimine yönelik politikaların sürdürüldüğü bu dönemin en önemli özelliği, devletin örnek ve öncü tesisler yapma yerine dönemin ruhuna uygun özelleştirme politikalarıdır. Bu nedenle, turizmin gelişiminde özel sektörün önemi vurgulanarak, devletin, sektör için eylemden ziyade etkinleştirici olmasına dikkat çekilmiş, devletlerin, özel şirketleri turizm sektörüne katılmaları yönünde birtakım teşvik edici teminatlar sunması gerektiği belirtilmiştir (Telfer, 2002: 58). Malezya, Endonezya, Türkiye gibi çevre ülkelerdeki hükümetler, turizme destek vermek ve ülkelerinin turizmini pazarlamak için vergi indiriminden toprak tahsisine ya da yerli ve yabancı sermaye yatırımını çekecek teşviklere kadar farklı politikalar izlemiştir (Aykaç, 2009: 14).

Türkiye 1980 yılında politikalarını özel sektöre yönlendirmiş, Turizm Bankası (TURBAN) ve devletin diğer kuruluşlarının elindeki birçok konaklama tesisi, kamu kampları, otel ve marinaları satmaya başlamıştır. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989) Turizm Bankası'nın doğrudan yatırım yapmak yerine, fonlarını kredi olarak kullandırmasına yönelik tercihe kapı açmış, böylece devlet turizm sektöründe işletmeciliği terk ederek, yalnızca alt yapı yatırımlarına yönelmeyi benimsemiştir (Soyak, 2013: 11). Aynı dönemde Yabancı Yatırım Kanunu'nu yürürlüğe girmiş, projelerde %100'e kadar yabancı yatırıma ve Türkiye Kalkınma Bankaları ve şirketleri ile ortak teşebbüslere izin verilmiştir. Türkiye'de turizm sektörüne yönelik gerçekleştirilen yabancı sermaye girişleri ele alındığında; 2003 yılından 2016 yılı sonuna kadar 763 milyon dolar yabancı sermaye girişi resmi olarak kaydedilmiştir (Akın ve Oğuzbalaban, 2017).

Neoliberal ekonomi kuramının temelini oluşturan özelleştirme uygulamaları, gelir dağılımı adaletsizliğini artırırken, kentsel hizmetlere ulaşılabilirliği düşürmüştür (Davis, 2007: 197). Yoksulluk kavramının bir tanımı olan bu durumun sebebi, özelleştirilen kamu hizmetlerinin şirketler tarafından kâr mantığı ile yeniden fiyatlandırılması olmuştur. Neoliberal dalgada kazanan taraf büyük ve piyasaya egemen olan işletmeler olurken, küçük işletmeler kaybetmiştir (Görenel, 2002: 321). Türkiye’de 24 Ocak 1980’de IMF ve Dünya Bankası destekli yapısal uyum programı, yani dışa açılma hamlesi başlatılmıştır. Programın amaçları; finansal derinleşme, daha yüksek tasarruf, yatırım ve büyüme oranları, dış pazarlarla rekabet ve artan kaynak etkinliğidir. Bu dönüşüm ile ekonomik yapı dışa açık bir şekilde değişirken kamunun ekonomideki ağırlığı azalmıştır (Ölmezogulları, 2012: 297). 1981 yılında başlayan Türkiye ekonomisindeki dönüşüm süreci, 1989 yılında yürürlüğe giren 32 sayılı konvertibiliteye geçiş kararıyla finansal liberalizasyonun temellerini de atmıştır. Turizm alanında yatırımlar için teşviklerin sağlanması amacıyla *Turizmi Teşvik Kanunu* (1982) yürürlüğe girmiştir. Bütüncül bir sektör gelişimi yerine, turizm alanlarına ivedilikle yatırım önceliğini getiren bu kanun, dönemin özelleştirme furyasıyla birlikte 1983 tarihli *Kamu Arazilerinin Turizm Yatırımlarına Tahsisi* adlı yönetmeliğin çıkarılmasına olanak sağlamıştır. Böylece Çanakkale - İçel arasında kalan kıyı bandındaki kamu arazileri turizm amaçlı özel sektör kullanımına açılmıştır (Roney, 2011: 138). Ancak bu kuram çerçevesinde uygulanan bu kararlardan yerli olarak çok küçük bir grup yatırımcı faydalanabilmiştir. Bunun nedenlerinden biri, hazırlık sürecinde geniş kapsamlı proje hazırlıklarının (fizibilite raporlarının hazırlanması, karlılık tahminleri vb) işletme deneyimi yüksek ve piyasa ekonomisinde etkin aktörler tarafından yapılabilmesidir. Diğer bir neden ise, sözkonusu turizme destek verilen bölgelerde yaşayan insanların turizme yapabilecekleri yatırımın sınırlı olmasıdır (Aykaç, 2009: 122). Bu konuda verilebilecek en güzel örnek, Antalya Belek bölgesidir. Burada hiçbir büyük işletme bölgenin yerlisi olan bir yatırımcı tarafından başlatılmamıştır. Dolayısıyla yerel halk için turizm, girişimcilikten ziyade çalışmaya yönelik fırsatlar sunmuştur. İlk aşamada otel inşaatlarında çalışan halk, daha sonraları düşük ücretli işlerde çalışmıştır.

Neoliberal ekonomi politikalarının yaygınlaşması ile birlikte sermaye, emek ve devlet arasında uçayaklı denge bozulmuş; devlet sermayeyi çekme ve böylece küresel ekonomi ile bütünleşme pahasına emeğin sömürsüne ortam hazırlamıştır. Dolayısıyla örgütlü emek hareketi bastırılmıştır. Bunun en belirgin göstergesi dünya çapında sendikal hareketlerin çöküntüye uğramasıdır. Diğer taraftan turizme açılan bölgelerde, tarım sektöründen modern turizm sektörüne geçiş önemli bir emek dönüşümü başlatmıştır. Bu bölgelerde istihdam özellikle piyasaya hâkim olan büyük işletmelerdedir. Bunların da istihdam politikaları deneyim, eğitim, uzmanlaşma gibi tercihlere bağlı olduğundan, şartları sağlayan yerel emeğe ve ülkenin farklı yerlerinden gelen göçmen işçilere yönelik olmuştur (Aykaç, 2009: 42). Bu durum bölgelere göç hareketinin başlamasına neden olmuştur. Turizmde rekabet gücü az olan kesimler, çamaşırhane ya da çeşitli gıda işletmeleri açarak turizm sektöründe dışa verilen işlere yönelmişlerdir.

Neoliberalizmle beraber birçok varlık piyasaya dâhil edilmiştir. Bu bağlamda turizm, mekânı üretim ve tüketimin gerçekleştiği yer konumundan çıkarıp, doğrudan tüketimin nesnesi halinde yeniden üretmesi bizzat toplumları da bu süreçlerdeki özne rollerinden nesne şekline getirmiştir. Örneğin, Hindistan’da yaşayan *Jarawa Kabilesi* modern dünya ile ilişkileri olmadan günümüze kadar gelebilmiş ilkel bir kabiledir (Tut 2013:48). Hindistan hükümeti

tarafından korumaya alınmış bu kabile, turizm şirketleri tarafından “İnsan Safarisi” adında üretilen paketlerle doğrudan turizm endüstrisinin metaları haline gelmişlerdir (Guardian, 2012).

Turizm araştırmalarında ekonomik neoliberalizm belirtileri diğer üç kalkınma yaklaşımına oranla daha az dikkat çekmiştir. Turizmin gelişmekte ve gelişmiş ülkelere olan etkileri üzerine yapılan çalışmalarda, modernleşme ve neoliberal bakış açılarının iç içe olduğu görülmektedir (Telfer, 2015). Yöreye özgü sanat ve el işleri, özgünlük, gelenekler ve sosyal yapılar, girişimcilik, nesneleştirme ve sosyal değişimin çeşitli rollerinin hepsi modernleşme şemsiyesinin altında toplanabilir (Harrison 2001: 6-7). Daha önemlisi yabancı yatırımların çekilmesi, ekonomik büyüme, yabancı döviz, turizm istihdamı gibi yarı-teorik temellerin farkında olmasa da modernleşme oryantasyonu dünya üzerinde politika belirleyicilerin hali hazırdaki düşüncesini oluşturmaktadır. Benzer şeyler neoliberal prensipleri kullanarak özel sektör turizmini destekleyen hükümetler ve uluslararası ajanslar (Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası, vb.) için de söylenebilir (Harrison 2015: 56).

Alternatif Kalkınma ve Turizm

Alternatif kalkınma kuramına göre kalkınma, ekonomik faktörlerin yanı sıra sosyal, kültürel ve çevresel faktörleri de içeren çok katmanlı ve karmaşık bir süreçtir. Bu kuramın başlangıç noktası, kalkınmanın başka toplumlar tarafından dayatılan veya kontrol altında tutulan bir süreç değil, her toplumun kendi ihtiyaçlarına göre kendisi tarafından belirlenen bir süreç olduğudur. Modernleşme kuramının odak noktası olan ekonomik büyümenin yerini bu kuramda sürdürülebilirlik almıştır. Sürdürülebilirlik kavramı; toplumun sosyal, kültürel, bilimsel, doğal ve insan kaynaklarının özenli kullanılmasını sağlayan ve buna saygı duyma temelinde sosyal bir bakış oluşturan katılımcı bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Gladwin ve ark., 1995: 877).

Sürdürülebilirlik kavramının turizmle ilişkisi, planlanan kaynakların korunması bağlamında ortaya çıkmakta ve iki kavram arasında sıkı bağ oluşturmaktadır. Sürdürülebilir turizm kavramı, sürdürülebilir kalkınmadan gelen ve bunu turizme uygulama anlamını içeren bir kavramdır (Inskeep, 1991:461). Temiz ve bozulmamış bir çevre, turizm endüstrisi için temel girdiyi oluşturduğundan, turizm yatırımları çevre korumacılığı anlayışı ile birlikte yürütülmelidir. Sürdürülebilir kalkınma kavramına paralel olarak sürdürülebilir alternatif turizm hareketinin başlamasında temel neden, modernleşme ve bunun turizme yansımalarıdır (Kozak, Evren ve Çakır, 2013: 17). Başka bir ifadeyle, kitle turizminin hızla ilerlemesiyle, kitlesel ziyaretlerin turizm bölgelerinde oluşturdukları baskı ve tahribatlar, sürdürülebilir alternatif turizm çeşitlerini çare olarak gündeme getirmiştir (Özkök ve Gümüş, 2009). Alternatif kalkınma kavramının gündemde olması turizm alanında gerçekleştirilen çalışmaları da etkilemiştir. Örneğin; 1991 yılında, İngiliz Turizm Kurulu, “Turizm ve Çevre: Dengenin Sürdürülmesi” konulu bir rapor yayınlamıştır. Bu rapor turizmin gelişmesinde daha çevre dostu olan kuralları belirlemiştir (Kuter ve Ünal, 2009: 148). Çevre korunmasında turizmin rolü, Dünya Turizm Örgütü’nün (WTO-World Tourism Organisation) Manila Bildirgesi (1980) ile de ortaya konmuştur.

Toplumun temel ihtiyaçlarının tatminine odaklanan ve bunun çevreyle uyum içinde gerçekleştirmesi gerekliliğini savunan alternatif kalkınma kuramı, diğer kuramları çevresel ve kültürel sürdürülebilirlik, yerel toplulukların kalkınma sürecine katılımları konularında duyarsız kalmaları nedeniyle eleştirmektedir. Bu çerçeve içinde ilk koşul,

toplumun temel ihtiyaçlarının giderilmesinde kararların yukarıdan aşağı değil, aşağıdan yukarı alınması; yani yerel toplumların karar alma sürecinde yer almaları gerektiğidir. İkinci koşul ise, ekonomik büyümenin sosyo-kültürel ve doğal çevreyi olumsuz yönde etkilememesidir (Roney, 2011). Bu bağlamda öncelikle yaşam kalitesinin iyileştirilmesi için turizmde alternatif kalkınma kuramının görüşlerinin dikkate alınması, uygulamaların bu düşünce çerçevesinde gerçekleştirilmesi sektör başarısı için önemli görülmektedir (Sharpley, 2000).

Turizmin bağımlılık sorunu yanında zamanla ekosistemi tahrip etmesi, yerel kültürü metalaştırması gibi olumsuz etkileri de gündeme gelmiş (Urry, 2009), turizmin değeri sorgulanmaya başlanmıştır. Alternatif kalkınma kuramının sürdürülebilirlik kavramına değinmesi dolayısıyla da turizm gelişimi için bilgi sağlama konusunda potansiyele sahip olması, turizm araştırmacıları tarafından dikkat çeken konulardan olmuştur. Bu bağlamda kalkınma alan yazınındaki eğilimlere benzer şekilde turizm alan yazınında da; yerel turizm (Eceral ve Özmen, 2009), yerel girişimcilik (Pınar, 2015), toplumsal katılım (Karacaoğlu, Yolal ve Birdir, 2016), sürdürülebilir turizm, alternatif turizm (Albayrak, 2013) gibi konular ön plana çıkmıştır. Böylece kitle turizmine göre çevresel ve ekonomik olarak daha sürdürülebilir alternatif turizm çeşitlerine odaklanılmaya başlanmıştır. Türkiye’de alternatif turizm çeşitleri ilk defa Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1985-1989) yer bulmuş, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda Turizmin çeşitlendirilmesi amacıyla gerekli teşviklerin uygulanması gündeme gelmiştir. Kitle turizminin olumsuz etkilerinin belirginleşmeye başlaması araştırmacıları turizmin olumsuz etkilerine yönelik çalışmalara yönlendirmiş ve alternatif turizm çeşitleri konusunda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (Soyak, 2013). Ekoturizm, kültür turizmi, doğa turizmi, agroturizm, konferans turizmi, sağlık-spa turizmi, dini turizm, macera ve spor turizmi gibi yeni turizm türleri son yılların yükselen eğilimleri haline gelmiştir.

Günümüzdeki turizm uygulamaları dikkate alındığında alternatif kalkınma kuramının savunduğu düşüncelerin turizm sektörüne yansıdığı daha yerele özgü, toplum temelli uygulamaların gerçekleştiği söylenebilir.

SONUÇ

Kalkınma plan ve stratejilerine temel oluşturan, geniş kapsamlı felsefe olarak tanımlanan kalkınma kuramlarının ortaya çıkışı, savaş sonrası bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin sahip oldukları doğal kaynaklarını geliştirmek için ekonomistlerden almış oldukları tavsiyelere dayanmaktadır. Doğal kaynak temelli olan ve gelişmekte olan ülkeler için bir kalkınma stratejisi olarak kullanılan turizm, kalkınma kuramlarından etkilenen ve bu kuramları uygulayan bir alandır (Harrison, 2015). Bu kuramlar çerçevesinde gerçekleşen uygulamalar, turizmin gelişimini etkilemiştir.

Modernleşme kuramı 1970’lerin ortalarına kadar baskın bakış açısını oluşturmuştur. Siyasal bağımsızlıklarını kazanan ülkeler, kalkınmalarını gerçekleştirebilmek için genelde büyüme hedefli yaklaşımlara yönelmişler ve kalkınmayı sanayileşme kavramıyla özdeşleştirmişlerdir. Fakat özellikle 1970’li yıllardan sonra, iktisadi kalkınma olgusu büyüme hedefli olduğu için eleştirilmeye başlanmıştır. Çünkü ülkelerin milli gelirinin artması, insani yaşam kalitesini artıramamış, aksine gelişmekte olan çevre ülkeleri, merkez ülkelere bağımlı hale getirmiştir. Modernleşme altında gelişen turizm faaliyetlerinin, ekonomik anlamda yüksek kazanç getirmesi olumlu karşılanmasına rağmen, bu faaliyetlerin uygulamaları gerek daha az çevre dostu olması, gerekse yeni sömürgecilik ve sermaye kaçışlarını meydana getirmesi açısından eleştirilmiştir. Bu nedenle araştırmacılar turizmin olumlu etkilerini sorgulamaya

başlamış ve turizmin çarpan etkisinin düşük, sızıntıların da yüksek olduğunu çalışmalarla desteklemişlerdir (Milne, 1990). Sonuç olarak turizm politikalarında modernleşme kuramı bakış açısı, turizm aracılığıyla kalkınmaya çalışan ülkelerin beklentilerini karşılayamamıştır.

Turizmin gelişimine yönelik daha genel eleştirilerin bağımlılık kuramından geldiği söylenebilir. Bu kurama göre turizmde, sermaye yatırımlarının büyük bir kısmı gelişmiş ülkelerden gelirken, genelde gelişmekte olan ülkelerin turizm kaynakları kullanılmaktadır. Bu da gelişmekte olan ülkeleri, gelişmiş ülkelere bağımlı kılmaktadır. Kaynaklar tükendiğinde sermayenin başka bir yere gitme şansı varken, ülkeler, ömürleri dolmuş turizm merkezlerini değerlendirmekte güçlük çekmektedir (Aykaç, 2009: 79). Hatta turizme bağımlı olma bazı olumsuz etkilerin görmezden gelinmesine neden olmaktadır. Kuşadası bugün turizme olan bağımlılığın etkilerini yaşayan bir bölge olarak bu duruma örnek gösterilebilecek yerlerdendir. Kuşadası'nda turizm sebebiyle doğal ve tarihi alanların tahrip edilmesine rağmen, halkın tek gelir kaynağının turizm olması, bu tahribatların görmezden gelinmesine neden olmaktadır (Çalışkan ve Tütüncü, 2008).

Bağımlılık kuramı çerçevesinde çalışan yazarlara göre, bağımlılık ilişkisinin şiddeti ülkede sunulan turizm hizmetinin türüne ve niteliğine göre değişmekte, özellikle paket tur-her şey dâhil sistemlerinde bağımlılık en üst noktaya çıkmaktadır. Bu uygulamada turistlerin muhtemel tüm ihtiyaçlarını karşılayan resort ve tatil köyü gibi mekânlardan ayrılmaları söz konusu olmadığından, tüm büyük harcamalar da bu mekânlarda yapılmaktadır. Bu durum aynı zamanda turistlerin yarım pansiyon gibi paketler satın alarak, gidilen bölgede harcama yapabileceği turizm türlerini de sınırlandırmaktadır (Anderson, 2011). Dolayısıyla yerel halka turizmden kazanç sağlama fırsatı kalmamaktadır. Türkiye'de, özellikle 1990'ların sonralarından itibaren, Akdeniz ve Ege Bölgeleri'nde bu bağımlılığın olumsuz sonuçlarının yaşandığını söylenebilir. Oysa bölgenin koşulları ve bölgedeki uygulamalar dikkate alınarak, bazı önlemler ile bu bağımlılık ilişkisi azaltılabilir, küçük turizm işletmelerinin veya bölge esnafının turizmden fayda sağlaması gerçekleştirilebilir. Örneğin; Seferihisar'da yer alan Club Teos Tatil Köyü'nde haftada üç gün (cumartesi, pazartesi ve perşembe) akşam yemeği hizmeti verilmemektedir. Böylece turistlerin hem yöreyi tanımalarına hem alışveriş yapmalarına hem de yöresel lezzetleri tatmalarına olanak sağlanmaktadır (Karabulut, 2017).

Neoliberal ekonomi kuramı, 1980 ve 1990'lı yıllarda turizm çalışmalarında uluslararası pazarlara ve rekabetçi ihracata odaklanılmasına neden olmuştur. Neoliberal ekonominin hâkim olduğu dönemde, özellikle devlet tekellerinin sayısı azaltılmış, devlet varlıkları özel şirketlere satılmış, yabancı yatırıma izin vermek için ekonomi serbestleştirilmiştir. Bu kuram çerçevesinde alınan gerek ekonomik gerekse politik kararlar turizmin gelişimini etkilemiştir. Bu bağlamda çere ülkelerdeki hükümetler, turizmine destek vermek ve ülkelerinin turizmini pazarlamak için vergi indiriminden toprak tahsisine ya da yerli ve yabancı sermaye yatırımını çekecek teşviklere kadar farklı politikalar izlemiştir (Aykaç, 2009: 14). Yabancı yatırımlar aslında turizmin gelişimi için önemli bir araç olmuştur (Subbarao, 2008). Yabancı yatırımcılar yerleşik veya potansiyel turist kaynaklarını gelişmekte olan ülkelerin pazarlarına getirmişler, iç turizm kaynaklarını artırmaya ve turizm ekonomisinin gelişimini desteklemeye katkıda bulunmuşlardır. Ancak bu konuda plansız ve kontrolsüz olunması, günümüzde turizm destinasyonlarının çok fazla konaklama işletmesinin varlığından kaynaklanan aşırı rekabet sorunuyla karşılaşmasına neden olmuştur.

Türkiye 1980 yılında politikalarını özel sektöre yönlendirmiş, devlete ait birçok turizm kurumu özelleştirilmiş, Yabancı Yatırım Kanunu'nu ve Turizmi Teşvik Kanunu yürürlüğe girmiş, Kamu Arazilerinin Turizm Yatırımlarına Tahsisli adlı yönetmelik çıkarılmış böylece özel sektör desteklenmiştir. Uygulamaya konulan bu politikalarla turizm, hızlı ancak denetimsiz bir şekilde gelişmiştir. Turistik destinasyonların taşıma kapasitesinin zorlanması, büyük ölçekli ve uluslararası standartlara uygun konaklama düzeni, yerel mimariyi dışlayan turizm mimarisi, yerel halk ve turist arasındaki ilişkinin kopuk olduğu kapalı turist bölgeleri, çok uluslu tur operatörlerine bağımlılık sektörün karşılaştığı sorunlar olarak ortaya çıkmıştır (Uçkun ve Türkay, 2003). Yetkin'nin (2007) belirttiği gibi, Türkiye'de başlangıçta turizm yatırımlarına verilen destek zamanla çizgisinden sapsmış, bu tarz işletmeler yerel idarelerin gelir kaynağı olarak görülerek, gereğinden fazla tesis yapılmasına izin verilmiştir. Hızla çoğalan oteller, mevcut altyapının ihtiyaçları karşılama da yetersiz kalmasına neden olmuştur. Diğer taraftan tur operatörlerinin izlediği politikalar, Türkiye'nin ucuz bir piyasa haline gelmesine neden olmuş, doğal olarak, ülkeye gelen turist profilinde değişim yaşanmıştır.

Neoliberalizm kuramı emek piyasasında da dönüşümün yaşanmasına neden olmuş, devlet sermayeyi çekme ve böylece küresel ekonomi ile bütünleşme pahasına emeğin sömürüsüne ortam hazırlamıştır. Günümüzde bu durumun devam ettiği söylenebilir. Turizm eğitimi anlamında çok yol alınmasına rağmen, sektör kazanç politikası gereği vasıfsız emeği kullanmaya devam etmektedir. Sonuç olarak bu kuram çerçevesinde turizmin gelişimi, ekonomi politikaları ve etkin olan aktörlere göre şekillenmiş, yerel unsurlar görmezden gelinmiştir.

Neoliberal ekonomi kuramı çerçevesinde uygulanan politikalar, turizm sektörünün çok hızlı büyümesini sağlamış ancak bu büyüme, sosyal ve çevresel birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Bu sorunların büyümesiyle, toplumun temel ihtiyaçlarının tatminine odaklanan ve bunun çevreyle uyum içinde gerçekleştirmesi gerekliliğini savunan alternatif kalkınma kuramı gündeme gelmiştir. Bu kurama göre kalkınma, ekonomik faktörlerin yanı sıra sosyal, kültürel ve çevresel faktörleri de içeren çok katmanlı ve karmaşık bir süreçtir. Kuramın başlangıç noktası, kalkınmanın başka toplumlar tarafından dayatılan veya kontrol altında tutulan bir süreç değil, her toplumun kendi ihtiyaçlarına göre kendisi tarafından belirlenen bir süreç olduğudur. Kuramın odak noktası sürdürülebilirliktir. Sürdürülebilirlik kavramı; toplumun sosyal, kültürel, bilimsel, doğal ve insan kaynaklarının özenli kullanılmasını sağlayan ve buna saygı duyma temelinde sosyal bir bakış oluşturan katılımcı bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Gladwin ve ark., 1995: 877). Kuram, önceki yaklaşımları çevresel ve kültürel sürdürülebilirlik, yerel toplulukların kalkınma sürecine katılımları konularında duyarsız olmaları nedeniyle eleştirmektedir (Telfer, 2002).

Başarılı bir turizm gelişim sürecinde, batıda üretilen, büyüme merkezli ve ülke dinamiklerini dikkate almayan uygulamaların, turizmden beklenen faydaları sağlamadığı görülmektedir. Günümüzde turizm olaylarındaki nicel artışın ekonomik yararları, neden olduğu ekolojik zararlar ve yerel halka fayda bağlamında tekrar gözden geçirilmekte, ekonomik gelişimi etkilemeyen ve doğaya zarar vermeyen yeni arayışlar üzerinde durulmaktadır. Turizmin gelişiminde başarı uygulanan turizm şekli ile değil, onun sürdürülebilir ilkeler çerçevesinde ele alınması ile sağlanabilir. Weaver ve Lawton (1999) sürdürülebilirlik ilkelerine uyulması durumunda kitle turizminin de tercih edilebilir bir kalkınma seçeneği olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Dolayısıyla turizmde sürdürülebilirliğin,

katılımcılığın ve her alt bölgenin kendine özgü potansiyellerinin göz önüne alındığı kalkınma stratejileri gelişimin başarısında etkili olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adem, Ş. (1990). İktisadi Kalkınmadaki Önemi Bakımından Türkiye’de Turizm Sektöründeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi. Ankara: TOBB.
- Akdemir, B. (2015). Kalkınma Kuramları, Erişim: <http://www.iktisatyazilari.net/?p=362> adresinden (10. 04. 2017).
- Akın, G. ve Oğuzbalaban, G. (2017). Türk Turizm Sektörü Açısından Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Önemi: 2003-2016 Yılları Arası Değerlendirme, I. International Symposium on Economics, Finance, and Econometrics Tam Metin Bildiri Kitabı (s: 85-95).
- Albayrak, A. (2013). Alternatif Turizm. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Anderson, W. (2018). Anklav Turizm ve Gelişmekte Olan Destinasyonlar Üzerindeki Etkileri, (Çev: R. Bostancı ve O. Alili), *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 29 (1): 90-105.
- Andriotis, K. (2003). Tourism in Crete: A Form of Modernisation. *Current Issues in Tourism* 6 (1): 23–53.
- Aramberri, J. (2010). *Modern Mass Tourism*. Bingley: Emerald.
- Aykaç, A. (2009). Yeni İşler, Yeni İşçiler Turizm Sektöründe Emek. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bahar, O., Özkoç, H. ve Samırkaş, M. (2014). Turizm ve Ekonomik Kalkınma İlişkisine Ampirik Bir Yaklaşım: Panel Koentegrasyon Analizi, (İçinde: Farklı Boyutlarıyla Türkiye’de Kalkınma, Der; S. Bekmez, 260-297). Ankara: Efil Yayınevi.
- Başkaya, F. (1994). Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü. Ankara: İmge Kitabevi.
- <http://dergipark.gov.tr/erzisosbil/issue/31128/337953> adresinden (06.12.2018)
- Bertram, G. (1986) Sustainable Development in Pacific Micro-Economies. *World Development*, 14 (7): 809 –22.
- Britton, S. (1982). The Political Economy of Tourism in the Third World, *Annals of Tourism Research*, 9 (3): 331-358.
- Britton, S. (1989). Tourism, Dependency and Development: A Mode of Analysis. (İçinde: Towards Appropriate Tourism: The Case of Developing Countries, Derleyenler: T.V. Singh, H.L. Theuns ve F.M. Go, 93–116). Frankfurt: Peter Lang.
- Britton, S. (1991). Tourism, Dependency and Place: Towards A Critical Geography of Tourism Development, *Environment and Planning D: Society and Space*, 9, 451–78.
- Brohman, J. (1996). New Directions in Tourism for Third World Development, *Annals of Tourism Reserach*, 23 (1): 48–70.

- Chaperon, S., ve Bramwell. B. (2013). Dependency and Agency in Peripheral Tourism Development, *Annals of Tourism Research*, 40:132-154.
- Clarke, S. (2005). *The Neoliberal Theory of Society*, (İçinde: *Neoliberalism - A Critical Reader*, Derleyenler: Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, 50-59). London: Pluto Press.
- Crouch, G.I. ve Ritchie, J.R.B. (1994). Destination Competitiveness: Exploring Foundations For A Long-Term Research Program, In *Proceeding of the Administrative Sciences Association of Canada 1994 Annual Conference*, June 25-28, Halifax, pp.79-88.
- Çakılcıoğlu, M. (2013). Turizm Odaklı Sürdürülebilir Kalkınma İçin Bir Yöntem Önerisi, *Tasarım+ Kuram Dergisi*, 9 (16): 27-42.
- Çalışkan, U. ve Tütüncü, Ö. (2008). Turizmin Yerel Halk Üzerindeki Etkileri ve Kuşadası İlçesi Uygulaması. IV. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi, 23–27 Nisan, Belek, Antalya
- Davis, M. (2007). *Gecekondu Gezegeni*, (çev: Gürol Koca), İstanbul: Metis Yayınları.
- Diamond, J. (1977). Tourism's Role in Economic Development: The Case Reexamined, *Economic Development and Cultural Change*, 25 (3):539-53.
- Dulupçu, M. A. (2002). Kalkınma İktisadı Üzerine Bazı Düşünceler, *Gazi Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Dergisi*, 4 (1): 31–52.
- Eceral Özelçi, T. ve Özmen Altınkaya, C. (2009). Beypazarı'nda Turizm Gelişimi ve Yerel Ekonomik Kalkınma, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (2): 46-74.
- Flammang, R. A. (1979). Economic Growth and Economic Development; Counterparts or Competitors?, *Economic Development and Cultural Change*, 28 (1): 47–61.
- Frank, A. (1967). *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*. New York: Monthly Review Press.
- Geniş, Ş. ve Çelik, Z. (2012). Neoliberalizm ve Kentsel Eşitsizlikler, *İdeal Kent Araştırma Dergisi*, 7: 5-9.
- Gladwin, T. N., Kennelly, J. J., ve Krause, T. S. (1995). Shifting Paradigms for Sustainable Development: Implications For Management Theory and Research. *Academy of Management Review*, 20 (4): 874-907.
- Görenel. Z. (2002). *Küreselleşme*. İstanbul: OM-Ekonomi Politik.
- Guardian (2012). Andaman Islanders “forced to dance” for Tourists. Erişim: <https://www.theguardian.com/world/video/2012/jan/07/andaman-islanders-human-safari-video> adresinden. (08.07.2018).
- Güngör, E. (2004). Dünya Turizm Zirvesi'nde küreselleşme ve kalkınma. Erişim: <https://www.turizmguncel.com/makale/-dunya-turizm-zirvesinde-kuresellesme-ve-kalkinma-m1260.html> adresinden. (08.05. 2018).

- Han, E. ve Kaya, A. A. (1999). *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika*. Eskişehir: Etam A.Ş. Matbaa.
- Han, E. (2004). *İktisadi Kalkınma ve Büyüme*. (Derleyen: Erol Kutlu). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yay. No: 1575.
- Harrison, D. (1992). *Tourism in Less Developed Countries*. London: Belhaven.
- Harrison, D. (2001). *Tourism and the Less Developed Countries: Issues and Case Studies*. New York: Cognizant.
- Harrison, D. (2015). *Development Theory and Tourism in Developing Countries: What Has Theory Ever Done For Use?*, *IJAPS*, 11 (1): 53-82.
- Hopper, P. (2012). *Understanding Development: Issues and Debates*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Inskeep, E. (1991). *Tourism Planning: An Integrated and Sustainable Development Approach*. VNR Tourism and Commercial Recreation Series, New York.
- Kadt, E. (1979). *Tourism: Passport to Development?* Oxford: Oxford University Press.
- Karabulut, M. (2017). Sorumlu Turizm Anlayışı ile Esnafın Yüzü Güldü. Erişim: <http://www.yeniasir.com.tr/hayatinicinden/2009/08/31> adresinden (01.04. 2017).
- Karacaoğlu, S., Yolal, M. ve Birdir, K. (2016). Toplum Temelli Turizm Projelerinde Katılım ve Paylaşım: Misi Köyü Örneği, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13:103-124.
- Kaynak, M. (2009). *Kalkınma İktisadı*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Khan, M. M. (1997). *Tourism Development and Dependency Theory: Mass Tourism vs. Ecotourism*, *Annals of Tourism Research*, 24 (4): 988-991.
- Kongar, E. (1996). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kongar, E. (1998). *Kalkınma ve Gelişme Stratejilerinde Kültür Politikalarının Yeri: Türkiye Örneği*, Erişim: https://www.kongar.org/makaleler/mak_ka.php adresinden (24. 05. 2016).
- Kozak, M.A., Evren, S. ve Çakır, O. (2013). Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24(1): 29-40.
- Kuter, N. ve Ünal, H. (2009). Sürdürülebilirlik Kapsamında Ekoturizmin Çevresel, Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Etkileri. *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 146-156.
Erişim: <http://dergipark.gov.tr/kastorman/issue/17239/180101> adresinden (06.12.2018).
- Lea, J. (1988). *Tourism and Development in The Third World*. London and New York: Routledge.
- Lepp, A. (2008). *Tourism and Dependency: An Analysis of Bigodi Village, Uganda*. *Tourism Management*, 29:1206-1214.
- Mbaiwa, J. (2005). *Enclave Tourism and Its Socio-Economic Impact in the Okavango Delta, Botswana*, *Tourism Management*, 26: 157-172.

- Mihçı, H. (1998). Kalkınmanın Ölümleri Yaklaşımı ve Türkiye Ekonomisindeki Kalkınma Ölümleri: 1950-1994, *Ekonomik Yaklaşım*, 9 (28):65-96.
- Milne, S. (1990). The Impact of Tourism Development in Small Pacific Island States: An Overview. *New Zealand Journal of Geography*, 89: 16-21.
- Olalı, Hasan ve Timur, A. (1986). Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri. İzmir: Ofis Matbaacılık.
- Olalı, H. ve Timur, A. (1988). Turizm Ekonomisi. İzmir: Ofis Ticaret Matbaacılık.
- Ölmezoğulları, N. (2012). Türkiye Ekonomisinde Yapısal Uyum Süreci ve İstikrar Discussion Paper, Turkish Economic Association, No. 2012/68, Erişim: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/81575/1/722275994.pdf> adresinden. (12. 10. 2016).
- Özkök, F. ve Gümüş, F. (2009). Sürdürülebilir Turizmde Bilginin Önemi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7 (1), 51-71.
- Öztürk, N. (2015). Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Pearce, D. G. (1989). *Tourist Development*. New York: Longman.
- Perry, Stewart E. (1999). Some Terminology and Definitions in the Field of Community Economic Development, *Making Waves*, 10 (1): 20-23.
- Pınar, İ. (2015). Turizm Sektöründe Girişimcilik Süreci ve Sektöre Özgü Özellikler, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (34): 75-86
- Poole, R. (1993). *Ahlak ve Modernlik*, (Çeviren: M. Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Roney, S. (2011). *Turizm Bir Sistemin Analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Rostow W. R. (1980). *Ekonomik Gelişimin Merhaleleri*. (Çeviren: E. Güngör). Kalem Yayıncılık.
- Samy, J. (1975). Crumbs from The Table? The Workers Share in Tourism, (İçinde: *The Pacific Way: Social Issues in National Development*, Derleyenler: S. Tupounia ve R. Crocombe, 205-214), Suva: South Pacific Social Sciences Association.
- Santana Turegano, M. A. (2006). Dependency and Development Patterns in Tourism: A Case Study in the Canary Islands, *Tourism and Hospitality Planning & Development*, 3 (2): 117-130.
- Seers, D. (1969). *The Meaning of Development*. IDS Communication Series, No: 44.
- Sen, Amartya K. (2004). *Özgürlükle Kalkınma*, (Çeviren: Y. Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sharpley, R. (1999). *Tourism, Tourists and Society*. England: ELM. Publications,
- Sharpley, R. (2000). Tourism and Sustainable Development: Exploring the Theoretical Divine, *Journal of Sustainable Tourism*, 8(1), 1-19.
- Sharpley, R. (2001). Tourism in Cyprus: Challenges and Opportunities, *Tourism Geographies*, 3 (1): 61- 85.

- Sheldon, P. J. ve Var, T. (1984). Resident Attitudes to Tourism in North Wales, *Tourism Management*, 5 (1): 44-47.
- Somuncu, M. (2006). Turizmin Kalkınmaya Etkisi ve Türkiye Turizmindeki Bölgesel Farklılıklar, IV. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiri Metinleri (s: 163 -177). Ankara: Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Soyak, A. (2010). Turizm Sektöründe Bağımlılığın Sonuçları ve Politika Önerileri. I. Erişim: <http://alkansoyak-yazilari.blogspot.com/2011/04/turizm-sektorunde-bagmlgn-sonuclar-ve.html> adresinden (08.12.2016).
- Soyak, M. (2013). Uluslararası Turizmde son Eğilimler ve Türkiye’de Turizm Politikalarının Evrimi. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4: 1-18.
- Subbarao, P.S. (2008). A Study on Foreign Direct Investment (FDI) in Indian Tourism. Erişim:<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.607.4856&rep=rep1&type=pdf> adresinden (7.12.2018).
- Şenses F. (2004). Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı?, Engel mi?, (İçinde: Kalkınma ve Küreselleşme, Derleyenler: S. Dedeoğlu ve T. Subaşat) İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Telfer, D. J. (2002). Development Teories and Tourism Theory, (İçinde: Tourism and Development Concepts and Issues, Derleyenler: R. Sharpley ve D. Telfer), Clevedon: Channel View Publications.
- Telfer, D. J. (2015). The Evolution of Tourism and Development Theory. (İçinde: Tourism and Development: Concepts and Issues, Derleyenler: R. Sharpley ve D. Telfer, 31–73). Clevedon: Channel View.
- Telfer, D. J. ve Wall, G. (1996). Linkages Between Tourism and Food Production, *Annals of Tourism Research*, 23 (3): 635–53.
- Timothy, D. J. ve Ioannides, D. (2002). Tour Operator Hegemony: Dependency and Oligopoly in Insular Destinations. (İçinde: Island Tourism and Sustainable Development: Caribbean, Pacific, and Mediterranean Experiences, Derleyenler: Y. Apostolopoulos ve D. J. Gayle). Westport: CT: Praeger.
- Tut, G. (2013). Neoliberal Ekonomide Turizm ve Rant: Kuşadası Kruvaziyer Limanı Özelleştirilmesi Örneği, (Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Türk Dil Kurumu İktisat Terimleri Sözlüğü (2016). Kalkınma, Erişim: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c0d261551b1c9.16521231 adresinden ((14. 12. 2016).
- Uçkun, C.G. ve Türkay, O. (2003). Alternatif Turizm Türlerinin Sürdürülebilirliği, Türkiye’nin Alternatif Turizm Potansiyeli ve Güncel Sorunları Konferansı, 3-4 Mayıs, Çankırı.
- Urry, J. (2009). Turist Bakışı. (Çev: E. Tataroğlu ve İ. Yıldız), Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Weaver, D. ve Lawton, L. (1999). Sustainable Tourism: A Critical Analysis, CRS for Sustainable Report Series.

- Yavioğlu, C. (2002). Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3 (1): 59-77.
- Yetkin, E. (2007). Konaklama Tesislerinin Yatak ve Altyapı Sorunları.
Erişim: <http://www.turizmhaberleri.com/koseyazisi.asp?ID=567> adresinden (3. 12. 2018).
- Yıldırım, A. (2014). Modernleşme Kuramı. Erişim: <http://www.tuicakademi.org> adresinden (14. 12. 2016).
- Yıldız, N. (2008). Neoliberal Küresellesme ve Eğitim. Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi. 11:13-32.
- Yıldız, Z. (2011). Turizm Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 3 (5): 54-71.
- Yılmaz Kafalı, F. (2008). Gelişimini Tamamlamış Kıyı Turizmine Marmaris (Muğla) Örneği, Sosyal Bilimler Dergisi, 10(3): 159-180.

Development Theories and Tourism Development

Dönüş ÇİÇEK

Anadolu University, Eskişehir Vocational School, Eskişehir/Turkey

Yaşar SARI

Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Tourism Eskişehir/Turkey

Extensive Summary

Until World War II, solution proposals were oriented towards the problems of developed countries, whereas after World War II, the problems of less developed countries have become the focus. The emergence of development theories is based on the advices that the countries which became independent following the war took from economists in order to develop their natural resources. From World War II to present day, changes in natural resource based tourism have coincided and have shared similar focal points with development theories. While tourism wasn't taken into consideration in global studies on growth and development until the 1950's, it was included in the body of literature on economic growth and development after the 50's and found a place for itself in the economic growth policy implementations of states. Though the importance of tourism as a development strategy is recognized, the number of studies in the body of literature on tourism mentioning the theoretical structures in development theories is limited. Therefore, the subject of this study is specified as the examination of tourism's development process in light of development theories and with this in mind, a conceptual study is conducted based on reviewing the relevant body of literature. It can be seen that development theories were studied in different perspectives in the literature and were subjected to different classifications. While some of these classifications are placed in the same theory in terms of the criteria they used, others are included in different theories with different perspectives. This study, takes tourism development in four topics; namely, modernization, dependency, neoliberal economy and alternative development theories.

Modernization theory has been the dominant perspective until mid-70's. Tourism was placed in the same vein with the concept of development, which was a part of the modernization approach. Initially, tourism was considered in the economic sense and the first studies were focused on tourism's positive effects on the economy. Within the scope of this theory, tourism's foreign currency resource generating effects and its positive impacts on employment – and in turn, revenues – were emphasized and thus, it was argued that the tourism sector would trigger development especially in underdeveloped and developing countries. While the high profit yields of tourism activities were praised, the fact that these activities are less eco-friendly has raised certain concerns and the theory was criticized in this regard. The studies also supported that tourism's multiplier effect is low and its leakage is high. This trend is similar to the criticisms expressed by the dependency theorists to the modernization theory. Contrary to what is

argued in the modernization theory, the dependency theory – also known as underdevelopment theory – claims that underdevelopment is not a state of backwardness that precedes capitalism, but a result of capitalist development. According to authors studying in this paradigm, the severity of the dependency differs in accordance with the type and quality of the tourism services offered in the country. This dependency is at the highest point in package tour/all-inclusive systems. Contrary to the few academic studies on the modernization theory, the dependency theory was associated with especially the adverse impacts of tourism and was examined by many authors.

The consideration of tourism as an export industry for tertiary sectors caused the neoliberal economic approaches and tourism studies to focus on international markets and export competitiveness in the 1980's and 1990's. In this period dominated by neoliberal economy, minimization of state monopolies, privatization of state assets and liberalization of the economy to allow foreign investments have affected tourism ventures. Structural adjustment programmes reduced the influence of the state system and emphasized the importance of private sector in tourism. It was pointed out that the state should stand as an activator rather than taking direct actions. Because of this, it was proposed that the states should provide assurances that will encourage the private companies to enter the tourism sector such as investment incentives and tax holidays. The indications of economic neoliberalism in tourism studies drew less attention compared to the other development approaches. More recently, sustainability has found a place in tourism studies that are a part of the alternative development approach. Alternative tourism studies started to come into the spotlight. According to the alternative development approach; development is a complicated and multi-faceted process which includes social, cultural and environmental factors as well as economic factors. The starting point of theory is that development is a process which is designated by each society according to their specific needs, rather than being imposed or controlled by other societies. Alternative tourism theory argues focuses on fulfilling the basic needs of the society and argues that this should be done in harmony with the environment. It criticizes the previous approaches because of their insensitiveness on environmental and cultural sustainability and the inclusion of local communities to the development process. Studies addressing to the problems in developing countries, including local tourism development, local entrepreneurship, empowerment of local communities in the decision-making process, the role of women in tourism and sustainable tourism development are discussed within the scope of this theory.